

بوستان سعدی

شرف‌الدین مصلح‌بن عبدالله سعدی شیرازی

انتشارات قلم‌کیمیا

تهران - ۱۳۹۰

فهرست

۵۱	مقدمه
۱۳۱	دیباجه
۱۶۱	ستایش پیغمبر صلی الله علیه و آله
۱۸۱	سبب تخلص کتاب
۲۰۱	مدح ابوبکرین سعد بن زنگی
۲۲۱	مدح سعد بن ابی بکرین سعد
۲۵۱	باب اول: در عدل و تدبیر و رأی
۲۹۱	باب دوم: در احسان
۱۰۹	باب سوم: در عشق و مستی و شور
۱۳۱	باب چهارم: در تواضع
۱۶۱	باب پنجم: در رضا
۱۷۳	باب ششم: در قناعت
۱۸۵	باب هفتم: در عالم تربیت
۲۱۳	باب هشتم: در شکر بر عاقبت
۲۲۹	باب نهم: در توبه و راد صواب
۲۴۹	باب دهم: در مناجات و ختم کتاب

مقدمه

همه کس می‌داند که شیخ سعدی شیرازی گذشته از قصاید و غزلیات بی‌نظیری که از خود به یادگار گذاشته است، دو کتاب یکی به نثر موسوم به «گلستان» و یکی به نظم معروف به «بوستان» به نگارش آورده است که شاید بتوان گفت نه تنها در زبان فارسی بلکه در هیچ زبانی از جهت فصاحت و بلاغت و روانی و زیبایی و دلربایی و حکمت و معرفت مثل و مانند ندارد و منظور ما در اینجا این نیست که در ستایش آثار جاویدانی شیخ اجل قلم فرسایی کنیم چه گمان داریم که برای ادای این وظیفه قدرت بیانی مانند آنکه خود شیخ بزرگوار داشته است بایسد، و کسی که آن توانایی ندارد دست بردنش به این کار نبایسد.

غرض این است که در سال این ۱۳۵۶ هجری قمری که هفتصد سال تمام از تاریخ تصنیف «گلستان» گذشته و «بوستان» به اندکی بیش از «گلستان» به نظم درآمده است، شایسته بود که فارسی زبانان از طریق این دو کتاب - که در تاریخ ادبیات ایران بجز نظم کتاب «شاهنامه» و «دوس» و «مثنوی» مولانا جلال‌الدین، هیچ واقعه به آن اهمیت نیست - شایسته کنند و سرفرازیها نمایند، و الحق آن اندازه که در توانایی ایرانیان بود کوششی نکردند و جناب آقای علی اصغر حکمت وزیر معارف نیز از

تشویق و مساعدت در این راه دریغ نفرمودند و من جمله از اینجانب که خود را ریزه‌خوار خوان نعمت بیدریغ سعدی می‌دانم، یعنی بهترین ساعت‌های عمر خود را در مصاحبت آن یگانه سخنور پر معرفت گذرانیده‌ام، تقاضا کردند که به تهیه نسخه معتبری از «گلستان» دست ببرم و سپس نسبت به «بوستان»، و اگر ممکن شود برای آثار دیگر افسح‌المتکلمین همین وظیفه را انجام دهم.

اینجانب این وظیفه دلپذیر را بجان و دل بر عهده گرفتم و نسخه «گلستان» در بهار این سال، به شرحی که در دیباچه آن کتاب نگاشته‌ام، به پایان رسید و از چاپ درآمد.

اینک کتاب «بوستان» را برای ارادتمندان شیخ تحفه می‌آوریم و برای آگاهی، خاطر نشان می‌کنیم که در ترتیب این نسخه هم تقریباً همان روش تنظیم «گلستان» را بکار برده‌ایم، با این تفاوت که چون «بوستان» مانند «گلستان» در دست و پای همه کس نیفتاده و مقید به قیود شعری بوده است، کمتر دستخوش تحریف و تصرفات عمدی گردیده است و باین واسطه مجبور نبودیم یک نسخه را اصل و مبنی قرار دهیم و نسخه بدلها از نسخه‌های مخصوص بر آن اختیار نماییم، نسخه‌های متعدد از قدیم و متوسط و جدید در پیش گذاشتیم و از سه چهار نسخه که کهنه‌تر از همه بودند متابعت کردیم، و اختلافاتی را که قابل ذکر داشتیم در ذیل صفحات آوردیم، و آنچه از ذوق و سلیقه خود تصرف جایز داشتیم این بود که در نسخه‌های کهنه موجود آنچه را با ذوق خود موافقتر یافتیم متن قرار دادیم و باقی را نسخه بدل کردیم، جز در جاهایی که مورد اتفاق یا اکثریت نسخه‌های کهنه معتبر بود که در آن موارد ذوق خود را حکم نساخته از آن نسخه‌ها کاملاً متابعت نمودیم. سپس در مقابله با

نسخه‌های درجه دوم، اگر نکاتی در خور توجه یافتیم با قید اینکه در نسخه‌های متأخر چنین است آنها را در حاشیه آورده‌یم و برای اینکه از هیچ دقت و اهتمامی فروگذار نشده باشد، اختلافات قابل توجه را که در نسخه‌های چاپی دیده شد نیز در حاشیه قید کردیم؛ و بعضی اشعار را که در بعضی نسخه‌های متأخر مشاهده می‌شود و در نسخه‌های کهنه نیست با آنکه قریب به یقین است که الحاقی است احتیاطاً در حاشیه آورده که از میان برود.

تصرف دیگر که در چنگ‌نگی طبع کتاب کرده‌ایم در عناوین است چون بسیاری از جاها تنظیم کنندگان نسخه‌ها عنوان حکایت قرار دادند در صورتی که قصه و حکایتی نیست، و در جاهای بسیار دیگر همین قدر که مطلب اندکی تغییر می‌کند لازم دانسته‌اند عنوان‌ها درست کنند از قبیل «گفتار در ...» یا «در این معنی ...» یا «اوله ایضاً» و امثال آنها. پس چون نه نسخه‌ها درین عناوین متفقند و نه می‌توان دانست کمه شیخ سعدی خود چه عنوان‌ها کرده بوده است، و شاید که اصلاً جز باب‌ها هیچ فصل و جدایی در مطالب معین نکرده است. بنابراین گذاشتیم که عناوین باب‌های ده‌گانه را به همان عبارات که شیخ در دیباجه کتاب نظم فرموده است اختیار کنیم. و در درون باب‌ها هر جا که حقیقتاً قصه و داستانی است حکایت عنوان کردیم و هر جا داستان نیست و مطالب تغییر می‌کند عنوانی اختیار ننموده بوسیله ستاره مطالب را از یکدیگر جدا ساختیم.

در اینجا به مناسبت آگاهی می‌دهیم که در هیچ یک از نسخه‌های کهنه اسم «بوستان» برای این کتاب دیده نمی‌شود و همه آن را «سعدی‌نامه» می‌نامند چنان که گویی شیخ اجل خود اسمی برای این کتاب اختیار

ننموده و باین جهت نسخه‌کنندگان قدیم آن را «سعدی‌نامه» نامیده‌اند پس از آن اهل ذوق اسم «بوستان» را بقرینه «گلستان» برای این کتاب اختیار کرده‌اند و چندان بی‌مناسبت هم نبوده است. اما نسخه‌هایی که برای تهیه و تنظیم این کتاب در اختیار ما بوده بسیار و از آن جمله است:

نسخه متعلق به لرد گرینوی که در موزه انگلستان عکس برداری شده و تاریخ کتابت آن سال ۷۲۰ هجری است و همان است که نسخه «گلستان» را نیز همراه دارد و در تنظیم آن کتاب هم مورد استفاده بوده است. این نسخه که به خط نسخ خوانا نوشته شده با اینکه از اشتباه کتابشی خالی نیست تمام و کمال و بی‌عیب و در نهایت اعتبار و صحت است و محل اعتنای تام ما بوده است.

«کلیات» متعلق به دانشمند محترم آقای دکتر محمدحسین لقمان‌ادهم (لقمان‌الدوله) که متضمن قسمتی از غزلیات و تقریباً دو ثلث «بوستان» است. این نسخه در رمضان ۷۱۸ به خط نسخ کتابت شده و کاتب در پایان طبیات تصریح کرده که از روی نسخه اصلی خط شیخ سعدی استنساخ نموده و هر چند اشتباهات کتابشی آن بیشتر از نسخه لندن است چون قدیمی‌ترین نسخه‌ای است که ما بدان دسترسی یافته‌ایم و کاتب آن یقیناً زمان شیخ اجل را درک کرده است در آن مقدار از «کلیات» که شامل است ارزش و اعتباری بسزا دارد.

نسخه کتابخانه هند انگلستان که در لندن عکسبرداری شده و تاریخ کتابت آن ۷۲۸ هجریست، و اوراق «بوستان» آن تمام و اعتبار آن نیز مورد توجه است و «گلستان» نیز همراه این نسخه بوده و از آن استفاده کرده‌ایم.

«کلیات سعدی» متعلق به کتابخانه دانشمند محترم آقای حاج حسین آقاملک که تاریخ کتابش معلوم نیست ولی سبک تحریر و طرز تدوین غزلیات می‌نماید که در حدود نیمه مائه هشتم نوشته شده و نسخه‌ای است قدیمی و معتبر. در موقع تنظیم «گلستان» نیز این نسخه مورد استفاده ما بوده و شرمندیم که اظهار امتنان از مساعدت‌های ایشان در آن موقع از قلم افتاد. در عوض وظیفه خود می‌دانیم که از اقدام معارف پروانه بزرگی که اخیراً نموده و کتابخانه نفیس خود را که شامل چهل هزار جلد کتاب گوناگون می‌باشد برای استفاده عامه وقف کرده‌اند یاد کرده طالبان دانش را به بهار این جوانمردی مسرور سازیم.

«کلیات» آقای حاج عبدالحمید بحرانی که بوسیله وزارت معارف به آرامگاه سعدی اهداء کرده‌اند، تاریخ کتابت آن معلوم نیست ولی از قرائن برمی‌آید که در اواخر ماه هشتم نوشته شده. این نسخه «گلستان» را مطلقاً ندارد و از «بوستان» هم که مورد استفاده و مراجعه بوده چنین برمی‌آید که بعضی حکایات و اشعار را عمداً حذف کرده‌اند.

«کلیات» آقای صادق انصاری عضو وزارت معارف که در ۷۹۴ هجری کتابت یافته و در اینجا لازم است به این نکته اشاره شود که «بوستان» این نسخه صحیح‌تر از «گلستان» بود و بیشتر مورد استفاده واقع گشت.

«کلیات» آقای مجدالدین نصیری که نسبت به آن در مقدمه «گلستان» اظهار نظر شده است.

این نسخه‌ها که برشمردیم در مائه هشتم نوشته شده و غیر از اینها نسخه‌هایی دیگر در اختیار ما بود که اختیار و صحت آنها نیز قابل توجه و از آن جمله است:

«کلیات» خطی که ماده تاریخ کتاب آن «خیر الکلام» است ۹۲۳۰ هجری.

«کلیات» خطی که در سال هزارم هجری نوشته شده است. «بوستان» بخط سلطان علی مشهدی کاتب. و این سه نسخه نیز از کتابخانه آقای حاج حسین آقاملک می باشد. نسخه گراور شده «بوستان» بخط میرعماد معروف، گذشته از این ها بیش از ده نسخه خطی و چاپی معتبر (چاپ تبریز و طهران و هندوستان) در دسترس ما بوده و در مواقع لازم از مراجعه و مطالعه آنها کوتاهی نشده است.

از مراجعه دقیق باین نسخه ها چنین استنباط می شود که در آغاز که شیخ اجل «بوستان» را سروده نسخه هایی از آن استنساخ کرده اند و انتشار یافته، سپس خود او در این کتاب تجدید نظر فرموده و بعضی اشعار و کلمات را تغییر و تبدیلی داده است، و چنین می نماید که نسخه های قدیمی معتبر که در دست ما است (گذشته از اختلافات جزئی که از تصرفات کتاب است) از روی دو نسخه اصلی استنساخ شده، با فرض اینکه نسخه دومی «بوستان» پس از تجدید نظر شیخ بزرگوار انتشار یافته باشد، و نسخه لرده گریبوی و نسخه آقای دکتر لقمان ادهم نماینده این دو تحریر «بوستان» می توانند بود و اگر آنها را اصل و در دو طرف قرار دهیم بیشتر نسخه های دیگر با یکی از این دو نسخه موافقت دارند. و این احتمال که اختلافات مهمی که در نسخه های «بوستان» دیده می شود غالباً از تصرف خود شیخ باشد این فکر را نیز تولید می کند که شاید در «گلستان» نیز چنین واقع شده و بعضی از اختلافات که در نسخه های کهنه معتبر آن کتاب دیده می شود بدست خود شیخ صورت گرفته باشد.

در خاتمه با کمال مسرت اظهار می‌شود که در تهیه این نسخه نیز آقای حبیب یغمایی که در مقدمه «گلستان» شرح مساعی ایشان را تذکر شده‌ایم با اینجانب دستکاری بسزا کرده و از تحمل هیچگونه زحمت و اهتمامی در این راه دریغ ننمودند، و علاوه فهرست حکایات و اسامی اعلام و چهره‌لی از لغات و جملات «بوستان» نیز تهیه نمودند که محضر مزید فائده کتاب به آخر آن ملحق ساخته‌ایم.

امشان اینجانب از آقای حبیب یغمایی و همچنین از معارف پرورانی که نسخه‌های گرانمای خود را در اختیار ما گذاشتند و ما را به انجام این کار موفق کردند وظیفه‌است که با کمال خرسندی ادا می‌کنیم.

محمد علی فروغی

دیماه ۱۳۱۶